

Bude-li člověk rozumný, dobré časy pro ptáky se vrátí

Rozhovor s Jiljím Sitkem

Foto: Josef Chytil

Jak to všechno začalo? Co vás zavedlo do ptačího světa?

O přírodu jsem se zajímal už coby dítko a měl jsem to štěstí, že jsem na základní škole v Napajedlích měl perfektní učitelku biologie. Byla ze staré gardy, kdy se ještě učitelky nesměly vdávat, takže se maximálně věnovala žákům. A byla klika, že v té škole měli velkou učitelkou knihovnu, kde jsem si půjčoval základní ornitologickou literaturu – Kněžourka, Jandu, Jirsíka. Ze začátku mě zajímalo komplet všechno, takže jsem si pročítal i literaturu botanickou, entomologickou, ale ptáci jsou taková atraktivní, tak jsem skončil u ornitologie. Měl jsem také štěstí, že na škole byl o pár let starší Ludvík Glíž, lesník, který kroužkoval ptáky pro Frantu Baláta. Další takovou důležitou věcí pro mě bylo, že jsem v padesátém šestém roce v antikvariátu ve Zlíně objevil nespávané ročníky *Ornithologa*, od prvního čísla až někdy do roku čtyřicet osm, díky nimž jsem se seznámil s prací místního ornitologického spolku. Napsal jsem jim a pan Ginter mně odpověděl, že každý první pátek v měsíci je v restauraci Pivovar schůze výboru spolku. Tak jsem začal jezdit pravidelně na schůze, kde jsem se seznámil s Ginterem, Kozákem, Hejlem a dalšími.

Proč jste se nakonec začal věnovat parazitům?

To bylo východisko z nouze. Na přírodovědecké fakultě v Brně byla tehdy jediná šance, jak dělat ornitologii, u profesora Vojtka, který se zabýval vnitřními parazity. Zeptal se: „Co se nejnásadněji získá venku v přírodě na rybníku?“ A já odpověděl: „Pane profesore, racci.“ V té době byly

obrovské raccí kolonie, a tak jsem vyfasoval práci na téma helminté (vnitřní parazité – pozn. red.) racka. Racek je všežravec, a díky tomu je složení jeho parazitů velice pestré. A protože se mně už na diplomce podařilo najít desítku nových nálezů pro faunu, tak mě to trošinku chytilo a nastoupil jsem na Parazitologický ústav Akademie věd do Prahy, kde jsem v parazitologickém výzkumu pokračoval. Řekl jsem si, že po stránce odborné jako ornitolog moc šancí nemám, ptáci jsou zpracováni podrobně, zatímco u parazitů je větší šance se odborně prosadit.

Ptáky pozorujete od malička. Co se za váš život změnilo?

Jak já říkám, je průšvih, že za nás nebyly knížky, sítě, vůbec žádné materiály, ale bylo kvantum ptáků. Dnes máte výborné podmínky, ale s téma ptákama už je to horší... Tehdy jsem si nepsal pozorování mandelíka, protože to byl běžný pták, stačilo zajít k Topolně, ke Spytihněvi a tam jsem ho každý den viděl. To samé s dudkem. A to i tady v Přerově, když jsem chtěl vidět mandelíka, tak jsem šel za Žebračku a v té stěně na Bečvě a na Bečvisku hnízдили sýčci, moudivláčci, byli tam tuhýci menší i ti mandelíci a dudci. Díky tomu, že tehdy nebylo intenzivní zemědělství a lesnictví, tak jsem ještě zažil období, kdy bylo kvantum ptáků. Jako kluk jsem věděl o padesáti šedesáti hnízdech tuhýků obecných. Prakticky v každém šípkovém keři kolem polí byl tuhýk obecný plus tuhýk menší. Nebyl to žádný vzácný pták, to byla běžná věc. Myslivci tuhýky obecné v tom období stříleli, protože tuhýk, jako dračvík, je schopen ulovit vylétající mláďata. Sám

RNDr. Jiljí Sitko, CSc.

* 16. 10. 1943 Napajedla,
žije v Přerově

Vystudoval Přírodovědeckou fakultu tehdejší University Jana Evangelisty Purkyně v Brně (dnes Masarykova univerzita – pozn. red.), v letech 1965–1969 pracoval v Parazitologickém ústavu ČSAV v Praze a následně na Vysoké škole zemědělské v Brně. V roce 1971 nastoupil na ornitologickou stanicí Muzea Komenského v Přerově, kde pracuje dodnes. Zasloužil se o prosazení její přestavby, ale i o rozsáhlou sbírku dermoplastických preparátů a ornitologickou knihovnu. Intenzivně se věnoval činnosti v Moravském ornitologickém spolku, zajišťoval vydávání Zpráv MOS, organizoval konference. Je autorem kapitol o parazitech ptáků ve „Fauně“, řady odborných článků, ale i monografie o vnitřních parazitech ptáků.

Foto: Archiv MOS

V terénu u Napajedel s puštíkem obecným v roce 1963

jsem viděl, jak tuhýk lovil mláďata jiríček první den, když opustily hnízdo. Stejně tak tuhýci po způsobu strak prohlíželi křoviny a vybírali mladé pěnice, zvonohlíky, zvonky.

V dnešní době znějí vaše vzpomínky jako sci-fi. Jsou tak markantní rozdíly vidět i u parazitů?

Jo, změnilo se to taky obrovským způsobem. Pomocí těch parazitů můžeme zdůvodnit vymizení některých ptačích druhů. Třeba vymizení racka chechtavého způsobil nedostatek potravy v přírodě. Helminty racka můžete rozdělit do tří kategorií podle toho, kdo je přenáší: buď žížaly, hmyz, nebo ryby. V šedesátých letech, kdy jsem začínal, bylo promoření racků stoprocentní. Na koloniích hynuli racci na přítomnost hlístice *Cyathostoma lari*, kterou přenášejí žížaly a která cizopasí v dutinách nosních a v hlтанu a způsobuje, že se mladí ptáci udusí. V té době to byla naprosto běžná věc, v současné době ji nenajdete, ten druh vymizel. Pochopil jsem to, až když synátor stavěl a ve třiceti kubicích dovezené ornice jsme nenašli žádnou žížalu. Čili racek, pokud vyletí na pole, nemá šanci žížaly získat,

Začátky v Přerově – v roce 1973 ve své pracovně ve staré ornitologické stanici MOS

přítom dřív bylo naprosto běžné, že v potravě racků byly z devadesáti procent žížaly. Teď ta další složka, hmyz. U racků byla dominantní motolice, která má vývojový cyklus plovatka–hmyz–racek. V té době bylo napadeno až několik tisíc jedinců. Dnes jsem je u uhynulých mláďat nenašel. A třetí kategorie, ryby. Ryby přenášejí oční motolice, které působí slepotu, byli to dominantní parazité racků. Když jsem dělal srovnání populací racků mezi šedesátými a devadesátými léty, tak jsem tyto motolice téměř nenašel, což znamená, že v mokřých biotopech zmizeli měkkýši a obojživelníci, hmyz i rybky. Dřív měli rybáři při výlovu několik kádí plevelných ryb, kde byli okouni, ježdíci, plotice, perlín. Díky tomu, že dnes rybu dělají pšenicí, vyprodukuje ji za rok a každoročně rybník vypustí. Tím pádem na rybnících neexistují matečné ryby plevelných druhů a už se to začíná projevat i na úbytku dravých ryb, protože nemají co žrát. No a když racek nemá žížaly na polích, nechytí žádný hmyz, žádnou ryбку, tak jak ta populace může vypadat? Jsou už jen na nádržích, které nejsou intenzivně obhospodařované. Tady z Tovačova rackové úplně vymizeli a jsou jen na pískovně, kde se nerybaří. Ze Záhlinic vymizeli totálně. Vzpomínám si, že v sedmdesátých letech jsme tam nemohli projít po hrázi, abychom nerozšlapali racčí hnízda. Hnízda byla jedno vedle druhého, nebyl tam prostor, kde byste dala nohu, aby tam nebyl racek. V té době tam bylo takových 5000 hnízdicích párů. Na Svárově hnízdila stovka čejek, to je dnes naprosto nepředstavitelné. To jste vyšla od bašty a viděla jste na rybníku desítky hnízd čejek. Jak kolísala hladina vody, dávaly tam

čejky větvičky a trávu, aby zachránily snůšky. Hnízda byla takhle vysoko nad blátem, takže jste měla o všech hnízdech parádní přehled. A celý rybník byl zarostlý, tam byla volná plocha jenom v místech výlovišť. Představte si, že jsem tehdy v „podřítákách“ přešel celý rybník až na ostrov, byla tam hloubka maximálně po kolena. Nedovedete si představit, jaký tam byl život, kolik tam bylo hmyzu, obojživelníků, měkkýšů.

Kde vidíte hlavní příčiny dnešního stavu?

Když se začalo s odbahňováním rybníků, bylo jasné, že to pro ptáky skončí katastrofálně. Mezi ostrovy v Záhlinicích, kde hnízdil racek, byla tišina, kde nebyly vlny. A dovedete si představit, že tam mezi racky pravidelně hnízdila stovka potápek černokrých? Bylo tam obrovské množství slípek zelenonohých, bukáčků malých... samozřejmě, bylo tam žrádlo, tak proč by tam ti ptáci nebyli? To dnes na celých Záhlinicích hnízdí dva nebo tři páry slípek zelenonohých, stejně tak bukáčků a potápek malých, potápka černokrká tam není žádná, nakonec ani roháči nejsou. Mimo odbahnění je ještě další průšvih – rozšíření mývalů severních. Představte si, že mezi Chropyní a Tovačovem se každoročně uloví čtyři sta mývalů severních! Mýval je hrozný predátor, není nijak zvlášť obratný, ale je všežravec. Pomocí kamer se zjistilo, že vybere kosy, drozdy, všechny ptáky hnízdící kolem kmene, dokonce jsem viděl záběry, kdy vylezl na hnízdo káně nebo volavek a zlikvidoval jim mláďata. A při jeho vysoké populační hustotě je to průšvih. A další problém je norek americký. To vyčítám amatérským ochráncům zvířat. Vzpomínám si, že v Nejdku u Lednice byla odchovna norků, nějakých pět set klecí. Teď si představte, že někdy v osmdesátém devátém roce tam ochránci zvířat naklusali a všechny voliéry otevřeli. To je stejný problém jako s mývalem, norek žere komplet všechno a myslím, že se taky podílel na problému s racky, třeba v Polsku zlikvidoval všechna hnízdiště racků chechtavých na pobřeží. Norek si totiž obhlídne, kde je racčí kolonie, potopí se a pod vodou připlave až k hnízdu, znenadání vyskočí na hnízdo a zabije samici. Tomuhle způsobu predace nejsou ptáci přizpůsobeni. Bažanty a poslední zbytky koroptví zlikvidovali zase divočáci. Když jsem v Záhlinicích na Fileně sám a je ticho, tak kolikrát vidím, jak štrůdl divočáků probíhá volně mezi bažinami. Tam nezůstane žádná myš, žába, hlemýžď, nic, co hnízdí na zemi. To je problém, který se nepodchytí, bylo by potřeba ta zvířata omezit. Stejně tak mám obavy, že výhledově bude problém s rackem bělohavým. Pro něho není problém káče do velikosti pěsti, to je asi 14 dnů, nebo mladý racek těsně před vylétáním. On je schopen ho celého polknout. A teď si vezměte, že se jejich populace na některém rybníku zvětší, a pokud tam jsou kachny, bahňáci, racci, nemají šanci před nimi utéct.

Když jste nastoupil na ornitologickou stanici do Přerova, setkal jste se se zakladatelem MOS Františkem Ginterem. Jaký to byl člověk?

Ginter byl perfektní v tom, že jako kantor uměl mluvit a měl výborné organizační schopnosti. Vymýšlel, co by se mělo dělat, a lidé, kteří často o ornitologii vůbec nic nevěděli, jeho myšlenky realizovali. Třeba ředitelem přerovského pivovaru byl Zdeněk Šulc, praktický člověk, který dokázal

Ginterovy myšlenky realizovat. Díky němu se postavila stará stanice, veškerý deputát z pivovaru tehdy věnoval dělníkům na stavbu. Ginterův otec byl známý přerovský stavitel, takže Ginter se díky němu seznámil s přerovskou smetánkou svojí generace a podařilo se mu získat pozemek na stavbu stanice. V té době Moravskou bránou ještě protahovalo velké množství ptáků. Na přerovské elektrárně byl komín a na něm osvětlení, reklama a odtamtud nosili na stanici koše ptáků, kteří na komín narazili. Ginter proto počítal s tím, že součástí ornitologické stanice bude věž, ze které se budou pozorovat ptáci, a že vybuduje i výzkumné ústavy, které se budou zabývat problematikou zemědělství a ochrany přírody. K tomu, když přišel čtyřicátý osmý rok, samozřejmě nedošlo. Tehdy po únoru Ginter okamžitě položil veškeré funkce a nastoupil do základní školy v Předmostí. Na začátku padesátých let, jakmile založili laboratoř pro výzkum obratlovců, chtěl její vedoucí akademik Kratochvíl, aby se veškeré věci z přerovské stanice přestěhovaly do Brna. Ginter byl tvrdě proti a zůstalo to všechno v Přerově. Starý výbor se scházel pořád dál a snažil se vydávat *Zprávy MOS*, nejprve cyklostylované, později tištěné. Samozřejmě měli obrovské problémy, aby stanici udrželi. Pak se ale stala součástí městských organizací jako samostatná kulturní organizace a byla podporovaná. V tom období tady byl zřízen zookoutek a Ginter každým rokem zajišťoval ornitologickou vycházku „První duben, den ptactva“.

Na stanici jste nastupoval v 70. letech s Františkem Hejlem Mračovským.

V čem spočívala jeho jedinečnost?

S Frantou jsem se znal už z činnosti spolku. Když jsem šel do Přerova, dohodli jsme se, že Franta půjde se mnou a bude mi pomáhat. Jednou z prvních věcí bylo opravit stanici tak, aby se tam dalo vegetovat. Do té „hejlovny“, jak jsme říkali, se pak František Hejl přestěhoval. Byl úžasně komunikativní, od třicátých let pravidelně jezdil na schůze výboru Československé společnosti ornitologické do Prahy. Dříve pracoval u železnice, a díky tomu měl režijní jízdenku, takže vandrovat po celé republice a znal se se všemi ornitology. A to pak stanici ohromně pomohlo. Členové z jeho kroužku z Velké Bystrice pomohli při opravě stanice a znovuvedení do provozu v sedmdesátém druhém roce, kdy tady proběhla celostátní konference. Franta byl taky kramář, sběratel, který sbíral komplet všechno, a díky tomu věděl o spoustě sbírek. Velmi dobře se znal s preparátorem Lipeckým, jehož láskou byli vřítí a sokoli, a podařilo se mu ho přesvědčit, aby nám prodal svou velmi kvalitní sbírku, přibližně 200 ptáků. Další sbírky pak Franta získal po preparátoru Sajdlovi ze Svitav a od zahradníka Holuba z Chrudimi, který měl množství exotických ptáků i dokladů z Čech; jeho otec sbíral ptáky už na přelomu století. Tyhle tři sbírky se staly základem ornitologické stanice. V sedmdesátých letech taky Franta přišel na geniální myšlenku objet školy a podívat se v kabinetech, jestli tam nejsou nějaké zajímavé věci. Tak jsem to vykorepondoval a dostali jsme potvrzení, že nám školy mohou věnovat věci do sbírek. Nejprve Franta vyjel do oblasti kolem Mohelna a z tamo dovezl ze škol obrovské množství věcí, které podstatně obohatily naše sbírky. Byly tam kvalitní preparáty

A zde již v nové budově ORNIS v roce 1982 při typickém posedu nad mikroskopem a zkoumání ptačích parazitů

Spolu s dlouholetým členem MOS akademický malířem Vlastimilem Kozákem v zamyšlení nad hnízdem chocholouše obecného ve výšce 45 metrů na střeše panelového domu v Přerově dne 24. 5. 1988

na muzejní úrovni, takže jsme získali doklady, které by jinak úplně zanikly. Třeba tmavou fázi káně bělochovosté ze Znojemska v době, kdy byly o výskytu tohoto druhu u nás nějaké dvě nebo tři zprávy. Ve škole ji měli označenou jako orel křiklavý a preparoval ji preparátor Petzl ze Znojma. Ještě žil, starý děda, a tak k němu Franta přijel a ptá se: „Nevzpomenete si na tohoto orla křiklavého?“ A on povídá: „Vzpomínám si velice dobře. Když jsem ho preparoval, zrovna byl pohřeb T. G. Masaryka.“ Tak jsme získali přesné datum a lokalitu, kde byl ten pták uloven.

Zajišťoval jste také vydávání *Zpráv MOS* v době, kdy u nás nevycházely prakticky žádné jiné ornitologické časopisy. Jak se vám to podařilo?

V té době bylo v Praze ve Státním zemědělském nakladatelství zřízeno středisko interních publikací, kde byli ochotní ze svých prostředků zaplatit i mzdy. To bylo při vydávání *Zpráv MOS* výborné, že jsme byli schopni autorům zaplatit honorář. Sice na tom nikdo nezbohatl, ale pro lidi to bylo zajímavé a měli zájem ve *Zprávách* publikovat.

Vyhlášení čestných občanů města Přerova v roce 2007 a předání medaile J. A. Komenského za celoživotní zásluhy

Při kroužkování v 70. letech 20. století na své oblíbené Fileně na Záhlinických rybnících, kde zkoumá ptáky již od mládí

Samozřejmě to nebylo jednoduché, protože i v té době bylo málo lidí schopno napsat publikaci tak, aby mohla být rovnou zveřejněna. Velice často to dopadlo tak, že jsem dostal práci napsanou perem, ani ne na stroji, kterou jsem musel po konzultaci s autorem přepsat, aby to mělo hlavu a patu, a teprve pak se dala publikovat. Vždycky do května jsem musel shromáždit rukopisy a zavést je do Zemědělského nakladatelství, tam zpracovali redakční úpravu, udělali revizi i souhrny v němčině nebo angličtině a dali to do tisku. A ke konci roku *Zprávy* vyšly. Čili to byla obrovská výhoda, i když se přiznám, že pravidelné vydávání *Zpráv MOS* se dařilo i díky tomu, že jsem měl velmi dobré kontakty s přerovskými myslivci, kteří pro nakladatelství vždycky zajistili srnce. A objevily se taky rozsáhlejší práce, které nešlo publikovat ve *Zprávách*; začalo to *Metodikou kroužkování* od Záruby, pokračovalo přes *Lidové názvy ptáků* od Klůze, a tak vznikla řada Knihovna MOS.

V 80. letech jste se významně podílel na konání přerovských ornitologických konferencí. Pro mnoho lidí se staly legendou a pro ornitologický život v Česku byly ve své době zásadní.

Někdy kolem poloviny sedmdesátých let jsem navázal spolupráci se Státním ústavem památkové péče a ochrany přírody, kde působil kolega Pavel Trpák, a s nimi jsme začali pořádat tematicky zaměřené konference, jako byly *Dravci a sovy* nebo *Pěvci*. Výhoda byla v tom, že jsme to celé zorganizovali a oni to zaplatili.

Byl jste také členem výboru ČSO. Jak tehdy společnost fungovala?

Na schůzi ČSO jsme s Frantou Hejlem začali jezdit v sedmdesátých letech. Kvůli situaci po osmašedesátém roce byla ornitologická společnost ve velkém útlumu. Vzpomínám si, že někdy kolem dvaasedmdesátého roku navrhl Zdeněk Klůz na schůzi ČSO, abych byl kooptován do výboru jako zástupce Moravy. Takže jsem pak pravidelně jezdil na schůzi výboru. ČSO tehdy špatně získávala jakékoli prostředky, protože většina peněz, co mělo Národní muzeum na

podobnou činnost, šla na kroužkovací stanici. Takže *Sylvia*, pokud vyšla, tak většinou díky žádosti o poskytnutí finančních prostředků na Ministerstvo kultury a Ministerstvo zemědělství. Ta pravidelně dávala nějaké částky na činnost společnosti a z toho se saturovala ornitologická stanice na Velkém Tisém, a když se podařilo shromáždit příspěvky, tak se z toho zajišťoval taky tisk *Sylvie*. Byla to velice problematická doba, kdy ornitologická společnost neměla šanci něco víc dělat.

Co byste popřál MOS, ale i české ornitologii do další devadesátky?

Aby nedocházelo k takovým úbytkům ptáků, aby se podařilo vrátit krajinu do stavu, který jsem sám zažil, kdy ptáků bylo obrovské množství, kdy tady bylo velice bohaté ptačí spektrum. Aby při každé exkurzi, při každé vycházce měli možnost pozorovat něco pěkného, co by je zaujalo, třeba ty mandelíky, dudky. Jsem přesvědčený, že to je otázka znečištěného životního prostředí. Lidé si zjednodušují život tím, že nadměrně používají chemikálie, hnojiva a tím si prakticky uřezávají větev sami pod sebou. Věřím, že se to všechno podaří napravit, pokud lidé budou rozumní. Problém je, že se člověk odcizil přírodě, to je podle mého názoru největší katastrofa. V mé generaci se třeba nikdo nepodivoval, že zvířata umírají, a přitom jsme k nim měli úplně jiný vztah. Měli jsme prase, krávu, kozu, husy, králíky, kačeny a samozřejmě se vědělo, že skončí na pekáči. Ale celou dobu jejich života jsme se o ně dobře starali, člověk byl s přírodou víc spjat. Myslím, že u mladé generace se bude tenhle problém pořád zvětšovat. Proto by tady měl fungovat ornitologický kroužek, ať už pod stanicí mladých přírodovědců, nebo pod muzeem, ale je důležité, aby mladí začínající ornitologové měli možnost se někde scházet, měli zázemí a někoho, kdo by je vedl.

Za rozhovor děkuje Kateřina Ševčíková